

Нурмағанбет Карлығаш Ертаевнаның
«8D02308 – Орыс филологиясы» білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған
«Қазақстанның орыс тілді әдебиетінің мәдени-тарихи
контекстіндегі номадизм концептісі» атты диссертациялық жұмысына

АНДАТПА

Зерттеудің өзектілігі. ХХІ ғасыр – мәдени-тарихи парадигмадағы түбегейлі өзгерістер жүзеге асқан дәуір. Бұл өзгерістер тұтас этностардың аксиологиялық бағдарларына және дүниетанымдық бейнелеріне ықпал етті. Аталған үдерістер адам өмірінің барлық салаларын қамтыды. Тұрақты дамудың әлсіреуі ғылым мен философияда, саясат пен білім беру жүйесінде айқын көрініс тапты. Аталған жағдай гуманитарлық зерттеулерде жаңа проблемалық өрістің қалыптасуының айқын белгісіне айналды.

Басты анықтаушы сипаты тұрақты трансформация болып табылатын классикалық рационалдылыққа тән дүниетанымдық бейненің шынайы болмысқа сәйкес келмеуі постнеклассикалық рационалдылық жағдайында жүзеге асып жатқан үдерістерді түсіндіре алатын әдістерді іздестіру мәселесінің өзектілігін арттырады.

Замана шындығын айқындайтын негізгі қағидалардың бірі ретінде номадизм жобасы, атап айтқанда Жиль Делёз бен Феликс Гваттари әзірлеген номадология тұжырымдамасы қарастырылады. Номадизм – кеңістікте тарала орналасуды көздейтін жаңа дәуірдің мәдени стратегиясы. Дәстүрлі түрде көшпелі халықтардың тіршілік ету формасы ретінде танылған номадизм бүгінгі күні адамдар мен мәдени артефактілердің өмір сүру тәсілі ретінде ұғынылады.

Постмодерн жағдайындағы номадизм – бүкіл планетаны қамтитын жаһандық көшпелілік құбылыс. Жаңа технологиялардың дамуы адамның үздіксіз қозғалысын ынталандырып, дәстүрлі түрде қозғалыстың бастапқы нүктесі саналған «Үй» ұғымының маңызын әлсіретеді. Бір ғана мемлекет, бір ғылыми парадигма немесе бір философиялық жүйе аясында өмір сүру барған сайын күрделене түседі. Бұл жағдай шекара ұғымының мәнін жояды. Соның нәтижесінде мәдени және этикалық тұрғыдан біртұтас жаһандық кеңістік қалыптасады. Бұл – орталықтандырылмаған, адамның құндылықтық негіздерін біршама әлсірететін кеңістік. Гуманитарлық ғылымдарда классикалық метафизика шеңберінен шығатын жаңа бағыттар қалыптасуда, соның ішінде постмодернизм мен постструктурализм тұжырымдамалары ерекше орын алады.

Осылайша номадизмді зерттеудің өзектілігі постмодернистік дискурс аясындағы полимәдени кеңістікте тұлғалық және мәдени бірегейліктің көмескіленуіне әкелген мәдени шындықтың өзгеруімен байланысты.

Біз номадизмді зерттеудің үш негізгі бағытын бөліп көрсетуді ұсынамыз: біріншісі – социомәдени, немесе тарихи бағыт, оның аясында

номадизм көшпелі шаруашылық жүргізу түрі ретінде қарастырылады; екіншісі – философиялық бағыт, оған тәртіпке оппозиция ретінде жаһандық көшпелілікті негіздейтін постструктуралистік тәсіл жатады; үшіншісі – транслингвалды бағыт, ол тұлғаның тілдер мен мәдениеттер тоғысындағы болмысын сипаттайды.

Аталған диссертациялық зерттеудің өзектілігі біз үшін маңызды эпистемологиялық ұстанымға да негізделеді: қазіргі қоғам мен оның даму контексіндегі номадизм – тек көшпелі қауымның ерекше шаруашылық жүргізу тәсілі мен әлеуметтік құрылымының қалыптасу теориясын ғана қамтитын емес, сонымен қатар философиялық және лингвистикалық салаларды да біріктіретін кешенді теориялық кеңістік. Мұндай қауымның өмір сүру салты сыртқы детерминанттарға тәуелді, яғни этностың тіршілігі оның өмір сүретін табиғи-климаттық аймағымен белгіленеді.

Зерттеудің нысаны номадизм концептісі болып табылады.

Зерттеу нысаны ретінде Қазақстанның орыстілді әдебиетіндегі номадизм қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Осы диссертациялық зерттеудің **мақсаты** – постнеклассикалық рационалдылық аясында номадизм феноменін түсіндірудің үш тәсілін қарастыру. Қазіргі дәуір шынайылыққа толық сәйкес келеді деп қабылданған идеал танымдық үлгілерге негізделген «объективті білім» қағидатынан бас тартып, зерттеушіден әдіснамалық икемділікті талап етеді. Бұл икемділік терминдерді түсіндіруде де, зерттеу бағытын айқындауда да көрініс табады. Сондықтан постнеклассикалық ойлау жүйесі тұрғысынан номадизмді үш қырынан қарастыру орынды: социомәдени, философиялық және трансмәдени.

Бірінші жағдайда номадизм әлеуметтік супержүйені ұйымдастырудың ерекше түрі ретінде түсіндіріледі, оған шаруашылық жүргізудің және болмысты ұйымдастырудың өзіндік формалары тән. Екінші жағдайда ол білімнің ризомалық әлеуетін арттыруды көздейтін ғылыми дүниетанымды жаңаша құрастыру ретінде қарастырылады. Үшінші жағдайда номадизм жазушының мәдени мобильділігінің бір көрінісі болып табылатын транслингвизм феномені ретінде ұғынылады. Аталған тәсілдердің әрқайсысы әдеби шығарманы тану мен интерпретациялаудың нәтижелі құралы бола алады. Алға қойылған мақсатқа жету үшін диссертациялық зерттеуде мынадай **міндеттерді** шешу көзделеді:

- номадизмге анықтама беру;
- номадизмді зерттеудегі әдіснамалық тәсілдерді талдау;
- номадизмнің қалыптасуын диахрониялық аспектіде зерделеу;
- номадизмнің қазақ этносының дүниетанымдық ұстанымдарымен байланысын сипаттау;
- қазақстандық авторлардың әдеби шығармаларында номадтық қағидалардың көрінісін айқындау.

Номадтық мотивтер мен архетиптерді **зерттеудің материалы** ретінде Ілияс Есенберлиннің («Көшпенділер»), Аслан Жақсылықовтың («Поющие камни»), Бақытжан Қайырбековтың («Кочующие в мирах») атты шығармалары

алынды. Бірінші жағдайда түпнұсқа мәтіннің орыс тіліндегі нұсқасымен, яғни Морис Симашко жүзеге асырған аудармамен жұмыс істелінді. Аудармашының еңбегінің нәтижесінде орыс тілінде баламалы көркем мәтін қалыптасып, ол да орыстілді әдебиет қатарына енгізілді. А. Жақсылықовтың «Поющие камни» романы біздің зерттеуімізде номадологияның философиялық-мәдени жобасының бір көрінісі ретінде постмодернистік дискурс тұрғысынан қарастырылады. Ал Б. Қайырбековтың лирикасы мәдени мобильді жазушылар шығармашылығы қатарына жатқызылады.

Біздің **болжамымыз** мынаған негізделеді: қазіргі жазушылар (қазақстандық болсын, әлемдік болсын) – жаңа қалыптағы тілдік тұлғалар, сондықтан оларды трансмәдени тұрғыдан сипаттау заңды. Осы тұрғыдан алғанда, номадизмді тек белгілі бір өмір сүру тәсілі ретінде ғана емес (бұл ретте Георгий Дмитриевич Гачевтің көшпелілік туралы тұжырымдамасын еске түсіруге болады), сонымен қатар тілдік тұлғаның ішкі (кейде сыртқы) трансмәдени көші-қондарға бағытталған ішкі ұстанымы ретінде де қарастыру орынды. Мұндай үдерістердің нәтижесінде көркем мәтіннің сапалық тұрғыдан жаңа деңгейі қалыптасады: ол семиотикалық тұрғыдан кешенді, құрылымы ашық, табиғатынан диалогтық сипатқа ие және монолингвалық парадигма шеңберімен шектелмейді.

Зерттеудің әдістері. Ұсынылған гипотезаны растау немесе жоққа шығару үшін біз келесі әдістерді қолдана отырып, бірқатар зерттеу әрекеттерін жүзеге асырамыз:

- «номадизм» терминінің концептуалдық өрісіне дескриптивтік талдау жүргізу;
- номадизмге қатысты қолданыстағы тұжырымдамаларға диахрониялық және синхрониялық шолу жасау;
- номадизмнің концептуалдық негіздерін қайта құрастыруға мүмкіндік беретін мәтіндерді іріктеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы қарастырылып отырған феноменге пәнаралық тұрғыдан келуде көрінеді. Алғаш рет номадизмді үш қырынан қарастыруға болатыны көрсетіледі. Бірінші жағдайда номадизм социомәдени феномен, шаруашылық жүргізудің және қоғамның саяси ұйымдасуының ерекше түрі, өзіндік заңдылықтар бойынша дамитын супержүйе ретінде зерттеледі. Жүргізілген диахрониялық талдау көрсеткендей, номадизм – қоғам дамуының ерекше жолы, оған полицентрлілік, биліктің консенсусқа негізделген бірыңғай формасының болмауы, сондай-ақ шаруашылық жүргізудің төл сипатына байланысты жоғары мобильділік тән.

Номадизмге қатысты екінші тәсіл Жиль Делёз бен Феликс Гваттари еңбектерінде қалыптастырылды. Олар постмодерн кеңістігінде көшпелі супержүйелердің өмір сүруінің негізгі қағидаларын қайта пайымдауға ұмтылды. Осы философтардың тұжырымдамаларының арқасында ғылыми айналымға өзін-өзі ұйымдастыратын семиотикалық жүйелердің өмір сүру қағидасын білдіретін «ризом» ұғымы енгізілді.

Дәл осы екінші тәсіл үшінші тұжырымдаманың қалыптасуына серпін берді: ол – монолингвалық парадигмалар шеңберінен шығатын және өз шығармаларын трансмәдени әрі транслингвалдық бағытта жазатын мәдени мобильді жазушылар концепциясы.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Тарихи тұрғыдан номадизм ерекше («мал шаруашылығына негізделген») шаруашылық түрі ретінде қалыптасқанымен, ол премодернистік түсіндіру шеңберінен шығып, постмодерн дәуірінің жаңа мәдени стратегиясы ретінде қарастырылады.

2. Диахрониялық аспектіде номадизмді тек этностың белгілі бір өмір сүру үлгісі ретінде ғана емес, сонымен қатар көркем мәтінде (мысалы, «Алмас қылыш» романында) көрініс табатын құбылыс ретінде де, әрі постмодерннің жаңа философиялық тұжырымдамасының жүзеге асу нұсқасы ретінде қарастыру орынды.

3. Номадтық өмір сүру қағидалары этностың дүниетанымдық ұстанымдарына ықпал етеді; бұл ұстанымдар көркем шығарманың архетиптік элементтері мен мотивтерінде айқын көрініс табады.

4. Постмодернистік мәтіннің кейіпкері «жаңа номад» ретінде мобильділігімен және эскапизмге бейімділігімен сипатталады.

5. Транскультуралық парадигма аясында номадизм автордың тілдер мен мәдени кеңістіктер арасында орын ауыстыруын білдіретін транслингвизм феномені түрінде көрініс таба алады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Номадизмді зерттеу өркениеттердің, әлеуметтік жүйелердің және дүниетанымның дамуындағы әртүрлі тәсілдерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Ол динамикалық ортаға бейімделу жолдарын айқындап, иерархиялық құрылымдар мен тұрақтылыққа қарсы «қозғалыс» пен «ағын» ұғымдарының мәнін қайта пайымдауға жол ашады. Сонымен қатар, икемділік, орталықтанудың болмауы және қозғалысқа ұмтылыс сияқты номадтық ұстанымдар қазіргі постмодернистік мәдениетті талдауда маңызды құрал бола алады. Бұл мәдени кеңістікте номадизм ойлау қағидаты және өзін-өзі танудың жаңа формасы ретінде көрініс табады. Номадизмді талдау өткен мен бүгінді үздіксіз қозғалыс, таным және өзгеріс тұрғысынан түсінуге елеулі мүмкіндік береді. Ол қалыптасқан отырықшы дүниетаным үлгілеріне күмән келтіреді. Әдебиеттану үшін «номадизм» ұғымының маңызы – оның қағидаттарын көркем туындыны әртүрлі қырынан талдауда қолдану мүмкіндігінде. Әрбір тәсіл әдеби шығарманы қабылдаудың белгілі бір қырын өзектендіреді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы. Зерттеу нәтижелері жоғары оқу орындарында әдебиеттану және әдебиет тарихы бойынша курстар аясында қолданылуы мүмкін. Сондай-ақ олар көркем мәтіндерді филологиялық тұрғыдан талдауға арналған арнайы курс әзірлеуде пайдалануға жарамды. Алынған тұжырымдар номадизм ұғымын этномәдени ерекшеліктерді бейнелеу тәсілі ретінде зерттеуді дамытуға ықпал етеді; бұл тәсіл полимәдени де, мономәдени де көркем туындыларға қатысты қолданылады.

Жүргізілген талдау әдебиеттанудың теориялық және практикалық аспектілеріне арналған оқу материалдарын әзірлеуге мүмкіндік береді. Мәтіндерді лингвомәдени ерекшеліктерді ескере отырып зерттеу мәдениетаралық коммуникация теориясы мен практикасы, лингвомәдениеттану, көркем билингвизм және транслингвизм салаларында құнды мәліметтер ұсынады.

Зерттеу барысында жинақталған деректер қазіргі Қазақстандағы орыстілді әдебиетті оқытуға бағытталған жоғары және орта білім беру ұйымдарына арналған оқу бағдарламаларын әзірлеуде маңызды ресурс болады.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы. Зерттеу барысында 5 ғылыми мақала жарияланды, олардың 2-уі ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім сапасын қамтамасыз ету комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда, 1 мақала Scopus халықаралық деректер базасында индекстелетін журналдарда, сондай-ақ 2 мақала халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар материалдарында жарық көрді.

Диссертацияның құрылымы зерттеу логикасына негізделген. Жұмыс кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, бес қосымшадан және пайдаланылған дереккөздер тізімінен тұрады.